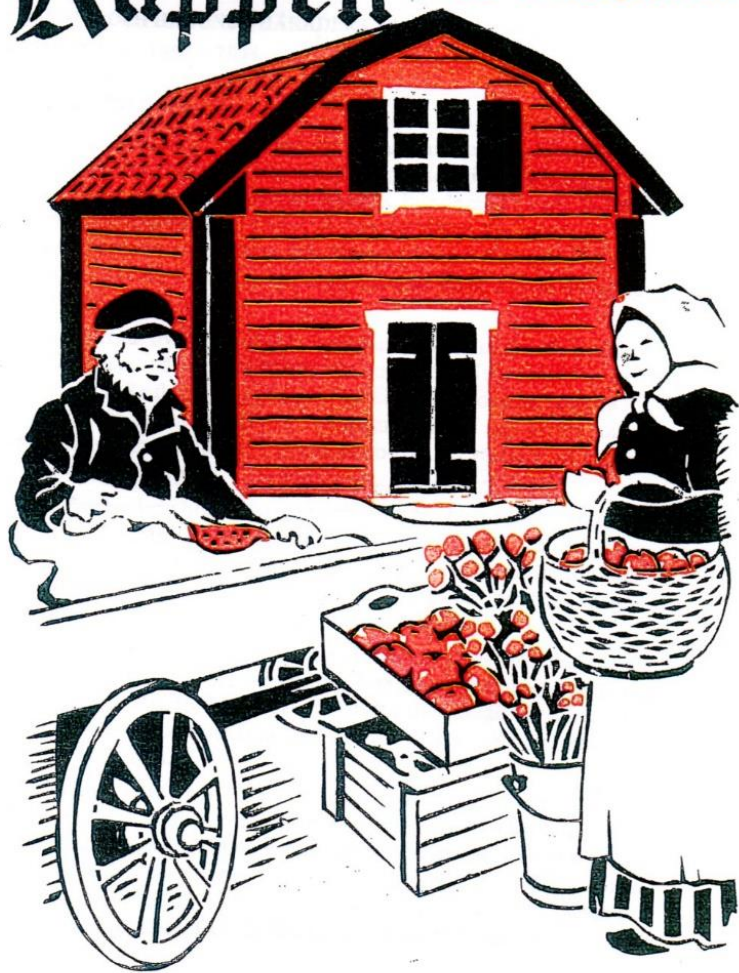

Kappen ÖRSUNDSBRO

LAGUNDA OCH HAGUNDA HÄRADERS VARU-ANSKAFNINGSS
AKTIE-BOLAG 1850 – 1894

En fristad för frihandel

Bönderna i Örsundsbro-trakten var frihandlare sedan sekler tillbaka. De kunde inte tvingas in i köpstadvånget, som inneburit att all handel skulle ske med städernas borgare. Bönderna i Lagunda och Hagunda härader skötte i stället sin handel själva. De bytte sin spannmål mot järnprodukter från Bergslagen och mot salt strömming och sill från Roslagen. Andra behövliga varor kunde de också byta sig till.

Statsmakterna, livligt pådrivna av städernas borgare, försökte visserligen få ett slut på den här frihandeln som Örsundsbro-bönder, Bergslagsbor och Roslagsfiskare ägnade sig åt. Men städernas borgare lyckades inte ordna varuutbytet på något bra sätt och därför fortsatte frihandeln. Bönderna i Örsundsbro-trakten vägrade att krusa snikna borgare i Uppsala och Enköping.

I långa fortlåg drog bönderna vintertid upp till hyttorna i Bergslagen och fick avsättning för sin spannmål. De bytte till sig järn och järnvaror mot säd. Denna handel med Bergslagen var livsviktig för bönderna i den här trakten. I Bergslagen hade man ont om egen spannmål, men fin tillgång på järn som betalningsmedel.

Bönderna eller deras lejda forkarlar samlades i stora forkörlarlag och for vintertid på tillfrusna vattendrag, inte minst på Örsundaåns is, upp till Bergslagen. De for från hytta till hytta tills all säd var avyttrad. Med järn i lasten och bakfora med ved for de åter. Veden skulle säljas i Stockholm.

Om höstarna kom ända sedan medeltiden skärkarlar uppseglande till Örsundsbro med salt strömming och salt sill, kabeljo och en del annan fisk. Den salta fisken var en mycket viktig del i kosten för forna tiders lantarbetare inte minst. Den ingick som en del av lönen. Stora partier saltad fisk bytte godsägarna och bönderna till sig mot spannmål varje höst. Det låg samtidigt många strömmingsskutor i Örsundsbro.

Vintertid kom även många dal-karlar och norrlänningar farande ned över Örsundsbro på den då livligt trafikerade vintervägen. De färdades över Sala och Örsundsbro på väg till Stockholm. I Örsundsbro kunde dessa fria handelsfarare också avyttra en del av sina varor. De kom med skinnvaror, fågel och vilt, hemslöjdsprodukter, moraklockor, laggkärl, slipsteriar och mycket annat.

På höstarna seglade skärgårdsfiskarna till Örsundsbro och sålde sin fångst till ortsbefolkningen.

Denna frihandel hade således fungerat bra för befolkningen i Lagunda och Hagunda härader. Örsundsbro hade utvecklats till en betydande handelsplats. Här förekom marknader, här möttes man för att dryfta olika saker. Tre betydande vägar, sjövägen sommar-

och vinter samt flera landsvägar möttes vid Örsundsbro. Sjalva bron hade givetvis stor betydelse. Här anlades första bron redan omkring 1050, dessförinnan fanns ett vadställe längre västerut.

Underlaget för det kooperativa företaget (Varuanskaffningsbolaget)

Varför behövde man då starta ett varuanskaffningsbolag? Jo, decennierna före 1850 hade frihandeln börjat knaka ordentligt i fogarna. Avsättningsmöjligheterna hade blivit sämre. Bergslagens storhetstid var över. Järnhanteringen där kunde inte konkurrera med England, Tyskland och Frankrike. Bergslagsborna kunde inte längre köpa all säd, de tvingades börja odla säd själva.

Svår missväxt rådde i hela Uppsala län 1844 och framförallt 1845. Nöden blev stor för många och då i synnerhet för allmogen. Många tvingades till och med att ge sig av från sin bygd för att skaffa sig brödföda från andra håll. Kreatursbesättningar slaktades ned. Arbetslösheten ökade, liksom stölderna. Tiggarnas skaror blev allt större, många dog av svält.

Landshövding Robert von Kraemer, som hade sitt sommarresidens på Taxnäs herrgård i Fröslunda socken i Lagunda härad, ingrep och ordnade nödhjälpsarbeten. För Örsundsbro-bygdens del resulterade det i att farleden mellan Lärstaviken och Örsundsbro mudrades, hamnbassängen grävdes ut och lastagebryggor uppfördes. Tack vare detta blev Örsundsbro's hamn kraftigt förbättrad och utgjorde sedermera ett fint underlag för det blivande Varuanskaffningsbolaget. Bönderna och många fler hade åsamkats stora skulder.

Året 1846 gav dessbättre en fin skörd, liksom de närmast följande åren. Därmed uppstod ett nytt problem. Torgen i städerna blev överfyllda av spannmål och priserna sjönk katastrofalt. Många ville dessutom snabbt avsätta stora kvantiteter spannmål för att bli kvitt sina skulder från nödåren.

Skördarna ökade också genom att man började använda mer rationella jordbruksmetoder och redskap. I den här trakten fanns och finns än i dag många stora gårdar och där var man föregångare vad beträffar moderna jordbruksmetoder.

Samtidigt som bönderna fick urusla priser för sin spannmål i städerna

så passade skärkarlarna på att utnyttja tillfället. Nu kunde de tilltvinga sig 2-3 tunnor spannmål mot en tunna salt strömming. Tidigare hade man bytt jämnt upp. På alla sätt trycktes spannmålspriserna ned i botten och bönderna var förtvivlade.

Stadsresorna i sig själva var inte heller så nyttiga. Där fanns många risker. Det var gott om krogar, bondfångare och skojare av olika slag. Stadsresorna blev ofta rent förlustbringande.

Avsättningsproblemen hopade sig således för bönderna i Örsundsbrotrakten. Det var då idén till Sveriges första samköpsförening föddes. Landshövding Robert von Kraemer på Taxnäs herrgård var initiativtagare till föreningen, liksom han varit till en mängd andra samhällsnyttiga företag. Han värnade hårt för just den här bygden genom att han ägde nämnda herrgård och sommartid bodde där.

Robert von Kraemer, föregångsmannen

Robert von Kraemer blev således föregångsmannen inom den svenska Kooperationen. Inom Uppsala läns hushållningssällskap, som han ledde, kunde han genomdriva många goda idéer och sällskapet blev också snabbt Sveriges mest verksamma. Inom hushållningssällskapen bedrev man viss varuanskaffning sedan något årtionde. Man gjorde gemensamma inköp av fröer och plogar bland annat.

Ur detta föddes också fröet till Lagunda och Hagunda häraders varuanskaffningsaktiebolag. Hushållningsnämnder hade bildats inom hushållningssällskapen. Lagunda och Hagunda härader hade en gemensam hushållningsnämnd med landshövding von Kraemer som ordförande. Under hans ledning blev nämnden mycket framgångsrik.

Hösten 1849 väckte landshövdingen idén att starta ett varuanskaffningsbolag, gemensamt för alla inom Lagunda och Hagunda härader som ville teckna aktier. 1848 hade en ny lag om aktiebolag instiftats i Sverige och von Kraemer var genast med på noterna.

Just det här aktiebolaget kom att bli ett av de första stadfästa i landet.

Första gången som idén diskuterades offentligt var vid Lagunda och

Hagunda häraders hus-hållnings-nämnds sammanträde på Säva gästgivaregård den 24 nov 1849. Den finns alltjämt kvar i Gryta socken, som då hörde till Hagunda. Sammanträdet var välbesökt inte minst av bygdens allmoge.

I protokollet från mötet står det att »fråga väcktes om bildande av bolag för uppköp av saltvaror, att hållas allmän-

heten till handa för möjligast billiga pris i utbyte mot spannmål för att dymedelst skydda allmänheten för det prejeri som årligen bedrivs av skärgårdskarlar, som vid Örsundsbro avyttra högst betydliga partier strömming».

I en tidningsartikel utvecklade von Kraemer sina idéer. Bland annat skrev han: »För att förekomma eller minska de högst betydliga för-

Robert von Kraemer (1791 – 1880). Landshövving i Uppsala. Kooperativ föregångsman.

lusterna av en sådan byteshandel väcktes förslag att bilda ett bolag, egentligen för uppköp av saltad strömming, och att åt en direktion bestående av sakkunniga och erfarna män lämna i uppdrag att å de övrigas vägnar bedriva anskaffningen av denna vara.»

En allmän önskan framkom också under mötet att man på samma sätt skulle anskaffa oundgängliga varor som salt, torr fisk, kalk, tjära, bräder, järn, spik och jordbruksredskap. Planerna tog fast form under vintern 1849—1850. Bolaget bildades, bolagsordning upprättades och en första direktion tillsattes.

Det var den tidens besuttna personer, förutom landshövdingen, godsägare, patroner och storbönder, som gick i spetsen för bolaget, men syftet var att få med även »småfolket» i bolaget, något som man i stor utsträckning lyckades med. Torpare, soldater, backstusittare med flera anslöt sig också.

Den första direktionen bestod av kapten Victor Almqvist, Fribergs herrgård i Kulla, godsägare Claes Jakob Gyllenadler, Salnecke i Gryta, byggmästare Anders Sillén, Alsta i Nysätra, gästgivare Johan Ericsson, Säva i Gryta, kronobefallningsman Gustav Vibelius, Husby gård i Gryta. Direktionen organiserade varubolaget och man ledde också verksamheten under de första viktiga åren. Almqvist var en betydande kraft, en man som sedermera blev landshövding i Västerbottens län.

Den 9 april 1850 sammanträdde direktionen i Säva och sammanställde en skrivelse till konungen för att få bolaget stadfäst. Här gällde det att motivera bolaget ingående för att man skulle kunna få igenom det. På sätt och vis konkurrerade det ju med handeln i städerna och eftersom Örsundsbro ligger inom tre mil från såväl Uppsala som Enköping så kunde man förvänta sig nytt gny från borgarna.

Skrivelse till konung Oscar I

I skrivelsen, ställd till »Stormägstigste, Allernädigste Konung», påpekar man att det är orimligt höga priser i städerna och att man därför bildat ett bolag, vars syfte är att söka bereda lättnad och fördel i dessa förhållanden.» »Bolagets avsikt är att vid den häraderna genomlöpande, så kallade Örsunds å, där ortens fyra kommunikationsvägar och last-

ageplats på ett ställe förenas, upprätta en varuanskaffningsrörelse.»

Man omtalar att man ämnar uppköpa en rad uppräknade varor i större partier i Stockholm eller i produktionsorten. I utbyte skulle man lämna spannmål eller andra varor. »Spannmålen som lämnas i utbyte bör kunna betalas något högre eller åtminstone jämnare, än vad som i provinsstäderna erhålles.» Bolagsordningen bifogades och man hoppas få stadfästelse.

Landshövding von Kraemer bifogade en egen skrivelse på ämbetets vägnar i vilken han framhåller, att »varuanskaffningen kommer att ske efter rekvisition endast för bolagsmännens räkning och således varuförsäljning i handelsbod eller å öppen plats icke ifrågakommer.» Han påpekar också att ortens befolkning kan få väsentliga fördelar på det här viset med bättre priser. Allmogens välstånd och trevnad kunde förbättras genom att man slapp skuldsättning i handelsbodar. Landshövdingen skriver detta brev med tanke på den kritik han visste skulle komma från borgarnas sida.

Redan den 20 april 1850 föredrogs ärendet i statsråd på Stockholms slott. Vissa av de närvarande var rädda för att det hela skulle »urarta till verklig varuförsäljning.» Fyra av de närvarande statsråden yrkade bifall och fem avslag. Det blev kung Oscar I personligen som drev igenom bolagets stadfästelse. Han hade rätt att avslå eller bevilja oavsett vad statsråden ville.

Varför brydde sig Oscar I om just det här ärendet, som gällde en då mycket liten ort? Jo, det var den gamla personliga vänskapen med Robert von Kraemer som fällde utslaget. Denne hade pratat med kungen i förväg och övertygat honom om nyttan med bolaget.

Verksamheten kan starta

Sveriges första kooperativa företag hade således fått klartecken att starta sin verksamhet. Ur bolagsordningen kan vi bland annat nämna, att det grundats på aktier och att man kunde betala hel, halv, fjärdedels eller åttondels aktie. En hel aktie kostade 20 riksdaler. Aktiebrev numro ett innehades av von Kraemer själv. Han hade tecknat hela åtta aktier.

Herremännen i de båda häraderna hörde till dem som tecknade aktier först. Aktiebrev numro två tecknades av Nils Tersmeden på Hessle med tio aktier, numro tre hade direktör J. Edman på Staby, numro fyra kontraktsposten Pehr Hillborg i Långtora. Jan Andersson på Håga i Biskopskulla hade numro fem. Därefter följde rusthållare, kronofogden, en sergeant, flera präster, skollärare, klockare, nämndmän. Så småningom fick man också med torpare, soldater med flera.

Redan hösten 1850 hade 83 personer tecknat aktier för tillsammans nära 1 400 riksdaler. Undan för undan växte antalet aktieägare och medlemmar och de omslöt alla kategorier av folk i de båda häraderna. De besuttna innehade givetvis de flesta aktierna, men det räckte ju med en åttondels aktie för att kunna nyttja bolagets tjänster.

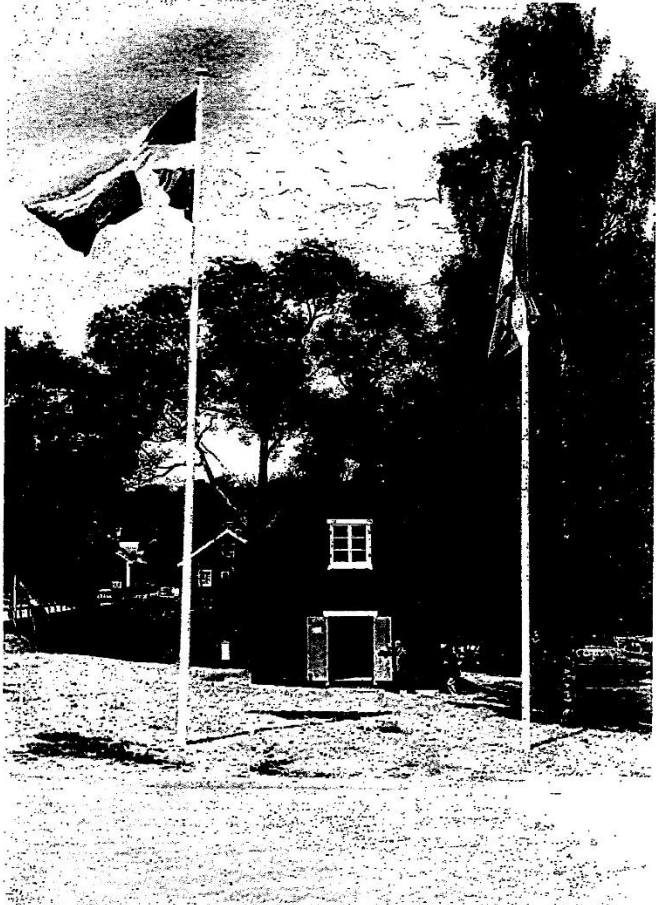
Kungörelse i kyrkorna om varuanskaffningsbolaget

En stor »reklamapparat» drogs igång av von Kraemer. Den tidens bästa kungörelseplats var kyrkorna. Här nådde man ut till folket och vad prästerna sade litade man dessutom oftast på. Prästerna läste upp kungörelser om bolaget och nyttan att vara med där. Prästerna var ju själva jordbrukare så de hade inget att invända mot att bistå.

De första varorna beställdes sedan var och en fått anmäla vilka varor man behövde. Varurekvisitioner var blygsamma till en början, men när man väl sett att anskaffade varor var prima och att priserna betydligt bättre så ökade såväl antalet medlemmar som rekvisitioner storlek. Bolaget var igång och såg ut att gå en lysande tid till mötes.

Sill och saltströmming, salt och tjära, kalk och rödfärg samt diverse järnprodukter. Det var varor som dominerade första åren för Sveriges första kooperativa företag, Lagunda och Hagunda häraders varuanskaffningsaktiebolag. Två gånger om året hade direktionen ålagts att infordra skriftliga och bevittnade rekvisitioner av delägarna i bolaget. Utomstående fick inte nyttja detta. Inte heller fick man vid denna tid sälja från ett lager. Enligt lagen var det förbjudet att hålla öppen salubod inom tre mil från en stad.

Under det första året hade varubolaget inga lagerlokaler. Man fick stapla upp rekvirerade varor direkt på lastbryggan. En förtroendevald

Handelsmuséet »Kappen» invigdes den 6 juli 1978.

Aktie-Bref N° 1.

Innehafvaren härat

Landskapshögskolan i Trondheim

är emot erlagde *160* Riksdaler — skillingar banco, egare till
Sten B. Aktie uti Lagunda och Hagunda Häraderna Varu-anskaff-
 nings Aktie-Bolag.

Mot noggrann iakttagande af föreskrifterne uti den af Kongl. Maj:t
 under den 20:de April 1830 fastställda Bolags-ordningen, hvaraf ett
 exemplar följder Aktiebrevet, äger *Hans Främling*
Kraemer
 att tillgodogjuta de förmåner sammt Bolags-ordning aktie-egarene till-
 försäkra. Sätva den *22 Augusti 48 50.*

Sten B.

Sten B.

Sten B.

Sten B.

Sten B.

Det första aktiebrevet i Varuanskaffningsbolaget innehades av Robert von Kraemer.

Interiör från museet.

Den här bilden togs 1879 då Varuanskaffningsbolaget i Örsundsbro fortfarande var igång med sin verksamhet. De två bolagsbodarna syns i bildens mitt med ångbåten Upland liggande i hamnen. Längst till höger på bilden ses det forna spannmålsmagasinet »Kappen» som nära hundra år senare flyttades till bolagsbodarnas plats. Till vänster på bilden ses brännvinsbränneriet.

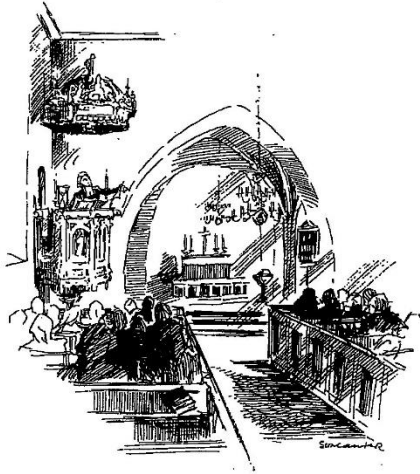

De ursprungliga s k bolagsbodarna kan ses till höger på bilden, som är tagen 1888. De uppfördes 1852 och 1853. Det är en kopia av boden med brutet tak som Lagunda hembygdsförening återuppfört som museum på samma plats.

fick se till varorna till beställarna avhämtat dem.

Lagerbodar uppföres

Man insåg snart att man behövde lagerbodar. Den första uppfördes 1852 för en kostnad av 443 riksdaler banco. Det var en bod som hade brutet tak och det är en kopia av denna som Lagunda hembygdsförening nu återuppfört som ett museum över bolaget, för övrigt på samma plats som den ursprungliga boden stod. En något mindre bod uppfördes året efter.

Prästerna läste upp kungörelser om varuanskaffningsbolaget i kyrkorna.

Bolaget köpte upp varorna i Stockholm i första hand. Första åren fraktades varorna dels på lejda båtar, dels på den gamla vintervägen.

Som en parentes kan nämnas att Örsundsbro första gången besöktes av en ångbåt 1848 och snart nog började man drömma om att köpa in en egen ångbåt.

1853 omnämnes ångbåtsplanerna första gången. Man försökte bilda ett separat ångbåtsbolag, som skulle ombesörja såväl transport av passagerare som lastgods i reguljära turer till och från Stockholm. Även här skymtar man landshövding Robert von Kraemers initiativ. Han satsade mycket på förbättrade kommunikationer. Aktieteckningen pågick några år.

1856 byggdes ångbåten »Örsundsbro» för en kostnad av 23 000 riksdaler och i augusti samma år började ångbåten gå regelbundna turer. Fem lastpråmar hade också inköpts och dessa kunde tas på släp efter ångbåten. Nu kunde man koncentrera transporter till sommartid. Örsundsbro Ångbåtsbolag blev ett dotterbolag till varubolaget.

337 aktieägare/medlemmar

Antalet aktieägare i varubolaget var efter första årets slut 113. 30 tillkom 1851 och lika många 1852. Genombrottet kom 1853 då 132 nya aktieägare tecknades. Som mest nådde man upp i 337 stycken.

Varubolaget såg ut att arta sig bra. Varorna som rekvirerades var för det mesta till belåtenhet och priserna var bättre än tidigare. Under det framgångsrika året beställde man följande varor:

265 tunnor still, 160 tunnor strömning, 692 tunnor kalk, 500 tunnor salt, 132 tunnor tjära, 30 tunnor rödfärg, lika mycket stenkolk, 380 lispund oljekakor, 12 kistor fönsterglas, 124 liar, 120 spadar och skyfflar, 70 yxor, 64 plogar, 188 000 spikar. Dessutom bräder, tegel, harvpinnar, plogbillar mm.

Kritiken var hård från städernas borgare. Särskilt angrep tidningen Upsala landshövding von Kraemer. Tidningen stod i opposition mot kungamakten som landshövdingen representerade. I långa artiklar gick man upprepade gånger till angrepp mot det mesta som von Kraemer företog sig och särskilt var tidningen irriterad över varubolaget i Örsundsbro. Man menade att det rätt och slätt var ett handelsbolag som var i strid med borgarnas handelsrättigheter i städerna.

Kritiken bemöttes såväl av landshövdingen själv som av direktionens förste ordförande Victor Almqvist. Man påpekade att man inte bedrev någon handel utan endast köpte upp varorna där man kunde få dem billigast och att det skedde av ren omtänksamhet.

Bolaget betydde snart mycket för traktens befolkning. Nu kunde man få nödvändiga varor till rimliga priser. Saltet och strömmingen betydde oerhört mycket. Allt eget kött och fläsk måste ju saltas ned för att hålla sig, strömmingen och sillen var daglig föda. Likaså var många andra varor som beställdes viktiga.

Försök att sanera krediten

Krediten var under den här tiden en del av böndernas livsföring. Man levde ett halvår eller ett helt år i efterskott. De fick ju ingen lön förrän om hösten genom skörden och först då kunde man betala med spannmål mm. Kredithandeln florerade därmed livligt och det var uppenbara risker för ruinerande, särskilt om skördarna slog fel.

Bolaget försökte ändra på den här farliga kreditgivningen. Man insåg att man måste sanera krediten. Mot laglig ränta på varuvärdet fick krediten begagnas. På så sätt kunde lantmännen sälja sin spannmål senare på hösten och få bättre betalt. En skuldbok inrättades för varje delägare. I denna angavs varor, priser och avhämtningsdagar. Enbart denna kreditsanering var en viktig reform som här infördes.

Ångbåten »Örsundsbro», som skulle betyda mycket för bolaget, blev inte riktigt vad man räknat med. I stället för att hjälpa bolaget så medförde den allvarlig konkurrens. Folk kunde själva följa med båten till Stockholm och göra sina inköp.

1858 sjönk omsättningen mycket kraftigt för varubolaget, från drygt 32 000 riksdaler 1853 till 6 000. Man åkte på egen hand med båten till Stockholm. Ångbåten hade inneburit rena revolutionen. Örsundsbro-trakten som förr varit en avkrok hade fått nästan dagliga förbindelser med Stockholm och sedan också med andra städer. Därmed förändrades hela ursprungsmiljön för den här trakten och varubolaget blev sedan aldrig riktigt vad man räknat med att det skulle bli.

Det fanns dock flera orsaker. Krimkriget spelade en betydande roll.

Det pågick åren 1853—1856 mellan England och Ryssland. Stor spannmålsbrist uppstod i västerlandet genom att Sydryslands spannmålsbodar blev avstängda. Sverige kunde exportera och priserna steg kraftigt. Det blev något av gyllene tider för Örsundsbro-traktens bönder. Dessutom startades ett brännvinsbränneri i Örsundsbro, alldeles intill hamnen och bolagsbodarna. Detta förbrukade årligen bortomot 3 000 tunnor råg.

En högkonjunktur hade således brutit in under mitten av 1850-talet och i ren yra glömde man bort varubolaget. Detta gick tillbaka, men kunde leva vidare. Bolagsbodarna hölls öppna bara en dag i veckan för avhämtning av beställda varor.

1860 var man nere i bottenivå med en omsättning av bara 2 700 riksdaler. Då tillträdde Erik Wallén, bonde och byggmästare från Alsta i Nysätra. Han blev direktionsordförande och genom hans ledning gick bolaget en ny blomstringstid till mötes. Redan 1861 var omsättningen uppe i nära 14 000 riksdaler.

Handelsrättigheter redan 1864 — i enlighet med näringsfrihetslagen

1864 infördes näringsfriheten. Då blev det tillåtet att »hålla öppen salubod» även inom tre mil från en stad. Ren lanthandelsverksamhet möjliggjordes även i Örsundsbro — på gott och ont för varubolaget. Man fick konkurrens från privata lanthandlare, bland annat av förre direktionsordföranden Svante Sandberg som öppnade lanthandel just 1864. Två år senare tillkom ytterligare en lanthandel. Den »Öfre» respektive »Nedre bo'n» som de kallades innebar naturligtvis konkurrens för varubolaget.

Erik Wallén var förutseende, kanhända tipsad av von Kraemer, för han ansökte om handelsrättigheter för bolaget 1864 och snart förvandlades bolagsbodarna till lanthandel. En lanthandelsbutik inreddes 1866 i den större av de båda bodarna. Nämnas kan här att Robert von Kraemer avgått som landshövding 1862 och två år senare också som ordförande i hushållningsnämnden.

Varusortimentet utökades kraftigt när bolagsbodarna förvandlades till lanthandelsbodar. Man började sälja specerier och småartiklar från

disk. Man hade bland annat anskaffat lådfack om tillsammans 65 lådor. De tunga varorna fortsatte man också med. Märkligt nog höll man dock även under lanthandelstiden bara öppet en dag i veckan, som regel på torsdagarna, och fortfarande fick bara delägarna anlita bolaget. Anledningen till att man valde just torsdagarna var att det hölls grismarknad vid hamnen var tredje torsdag i månaden.

Genom det breddade sortimentet och konkurrensdugliga priser så lyckades bolaget hålla i gång sin verksamhet under hela 1870-talet också. De som inte hade tid att vänta på varorna köpte dem direkt i de båda lanthandlar, som hade öppet varje vardag, medan annat som kunde vänta inköptes och beställdes från bolaget om torsdagarna.

Föreståndaren fick provision på såväl försåld spannmål som förmedlade varor. Dessutom hade han ett fastställt arvode. Aktieägarna var ganska trogna mot bolaget och regelbundet finns över 200 personer antecknade i skuldboken. Det handlar om folk av alla kategorier från häradernas samtliga socknar.

År 1878: Slutet närmade sig

Under 1870-talets början kunde regelbundna överskott noteras, men tiderna hårdnade igen. Man skulle betala en tidigare skuld till en förtroendevald och ett banklån skulle amorteras. Omsättningen pendlade mellan 24 000 och 33 000 riksdaler. 1878 sjönk omsättningen kraftigt och bolaget skakades ordentligt. Slutet närmade sig.

Bolagsmännen kunde inte längre lämna samma stöd som skett under tidigare perioder. Erik Walléns efterträdare var inte samma ledande kraft. Fredrik Wänglin, som var den siste föreståndaren, kunde inte bistå ekonomiskt när bolaget behövde. Inte heller någon i direktionen ville göra detta. Man tvingades därför lägga ned rörelsen. Året var 1881.

Återstående varulager såldes på auktion året därpå och inbringade 2 152 kronor. Ytterligare ett år senare såldes ett restparti. Hela aktiekapitalet hade då gått förlorat. Ändå hade bolaget en skuld till en bank om 1 120 kronor. Den enda tillgången man hade var tre bodar vid hamnen samt besittningsrätt till platsen.

I det längsta försökte man formellt hålla bolaget vid liv. Hamnplatsen skulle återgå till Torslunda gård i Fröslunda socken när bolaget upplöstes. Rädslan för höga hamnavgifter var stor från bolagsmännens sida. Båttrafiken var ett livsvillkor för traktens befolkning.

1892 undersökte man intresset för sockenbidrag för att undvika bolagets upplösning. Intresset var ljust. Allmänt ansågs det likgiltigt vem som ägde hamnplatsen. Den 26 februari 1894 sammanträdde aktieägarna i bolaget för sista gången. Nu liksom första gången i Säva gästgivaregård. Styrelsen fick i uppdrag att upplösa bolaget. Den 16 mars samma år såldes magasinsbodarna på auktion till inspektoren på Torslunda för 400 kronor. En av dem torde ha rivits ganska snart, medan de andra båda stod kvar och nyttjades på olika sätt ytterligare ett antal år.

Sveriges första kooperativa företag hade fyllt en viktig uppgift även om det som företag hade en hel del brister. Man var inte framsynt nog att planera för framtiden. Klart är emellertid att landshövding Robert von Kraemer och befolkningen i Örsundsbro-trakten för alltid tillförsäkrade sig en plats i den svenska kooperationens historia. En iakttagelse som också bör noteras är att denna folkrörelse startade från toppen och inte från roten.

Varubolaget i Örsundsbro var en ganska isolerad företeelse för denna tid. Det skulle dröja åtskillig tid innan konsumentkooperationen på allvar slagit igenom i vårt land. För Örsundsbro del skulle det dröja ända fram till 1941 innan en ny kooperativ butik öppnades i orten.

Göran Palm

LAGUNDA HEMBYGDSFÖRENING

Lagunda hembygdsförening har till minne av Varuanskaffningsbolaget byggt upp ett museum vid hamnen i Örsundsbro. Byggnaden är i stort sett en kopia av den första så kallade Bolagsboden och står också på samma plats. Muséet inrymmer också lokal sjöfartshistoria.

Idén till ett museum över Sveriges första kooperativa förening och den forna sjöfarten väcktes av journalisten Göran Palm vid Lagunda hembygdsförenings årsmöte i Långtora församlingshem den 28 mars 1976. Årsmötesdeltagarna beslöt att man skulle arbeta vidare med denna idé, vilket skedde.

Nils Rudolphson åtog sig på eget förslag att leda en insamling för att bekosta muséet. Han lyckades genomföra insamlingen på ett strålande sätt och totalt inkom cirka 80 000 kronor. Av denna summa har konsument- och lantbrukskooperationen tillsammans bidragit med merparten.

Mattias Larsson skänkte det gamla huset »Kappen», som stod på andra sidan om ån, till hembygdsföreningen om vi själva svarade för nedrivandet och återuppbyggandet. Det gamla spannmålsmagasinet »Kappen» var i stort en likadan byggnad som den första Bolagsboden, men i tämligen dåligt skick.

Hembygdsföreningen tog tacksamt emot donationen av denna byggnad. En byggnadskommitté tillsattes sedan Enköpings kommun gett klartecken för oss att bygga upp muséet på Bolagsbodens gamla plats. Byggmästare Ejnar Sjöblom åtog sig att vara arbetsledare för hembygdsföreningens hittills största satsning. Många personer från Örsundsbrotrakten (såväl från Lagunda som Hagunda härader) bistod med frivilliga arbetsinsatser och det fina resultatet kan alla besökare själva beskåda.

Birgitta Jerpdal skänkte en stor del av den gamla inredningen från Tuna handel i Hjalsta så att vi kunde åstadkomma en gammaldags handelsbodsinteriör. I övrigt har många enskilda, föreningar, organisationer och företag bidragit med gåvor.

Lagunda hembygdsförenings byggnadskommitté bestod av följande personer: Ejnar Sjöblom, ordförande och arbetsledare, Nils Rudolphson, kassör och insamlingsledare, Göran Palm, sekreterare och fotograf, Gustaf Adlercreutz, Nils Eriksson och Erik Runebert.

Hembygdsföreningens museikommitté som svarat för inredningen bestod av: Nils Rudolphson, ordförande och kassör, Göran Palm, sekreterare mm, Torsten Ordéus, fotograf mm, Gösta Gustafsson och K M Johansson. Visst samarbete skedde med Upplands-Muséet. Elfred Kumms bok »Samköp för hundra år sedan» var till utomordentlig hjälp.

Handelsmuséet »Kappen», ett museum över Lagunda och Hagunda häraders varuansaffningsaktiebolag, invigdes den 6 juli 1978 av landshövding Ragnar Edenman. Redan under några veckor premiäråret besöktes muséet av flera tusen personer.

Namnet »Kappen» behölls på byggnaden. Varför det gamla spannmålsmagasinet kallades för »Kappen» vet man inte hundraprocentigt säkert. Det finns två versioner:

- Namnet har med spannmålsmättet kappe att göra;
- En annan version från gamla i bygden gör gällande att ett kappland mark hörde till magasinet och att byggnaden därför kom att kallas »Kappen».

Byggnaden har innan den flyttades ned till Örsundsbro omkring 1870 tidigare tjänat som sockenmagasin vid Gryta kyrka. Det är således den tredje platsen som byggnaden nu står på. Vissa delar av träverket är givetvis utbytt.

Muséet är under sommarhalvåret öppet på lördagar mellan klockan 11.00-14.00.

Grupper kan också tas emot på andra tider efter särskild överenskommelse med någon av följande personer: Ove Hjelm tel. 0171 46 03 83 eller 070 690 12 04, Ann-Mari Hagman tel. 0171 46 16 05 eller 070 580 44 96.

Lagunda hembygdsförening
